

Emlékezem, tehát vagyok?

Schein Gábor: *Egy angyal önéletrajzi*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2009

Schein Gábor regénye, az *Egy angyal önéletrajzi* az elbeszélői hangok egymásba épülő, dobozszerű struktúrájából építkezik. A könyv elején található kettős előbeszéd az „elbeszélői dobozok” felnyitásával nyitja meg a regénytörténetet. Az első előbeszéd a szerző hangján (vagy egy szerzői hang tónusában) szólal meg, ennek megfelelően tárgya a szerzői pozícióból eredően a könyv műfajának meghatározását nyújtja. Az első előbeszéd arról tájékoztat minket, hogy a könyv azért íródott az életrajz műfajában, mert ez az egyetlen olyan forma, mely még képes a világról valamifajta teljességet nyújtani. Csakhogy – ellentétben régebbi korok életrajzaival – ma már nem alkalmasak ember és világ, ember és társadalom kapcsolatának, viszonyának ábrázolására, hiszen sem magát az embert, sem a világot nem ismerjük többé. „Mert a világ közeli ugyan, csak ki kell nyújtanunk a kezünket, és legtávolabbi szegletét is könnyedén elérjük, de nem otthonunk, és soha többé nem is lesz az” (12). Így az életrajz – és ezért e könyv is – nem tekinthető másnak az előbeszéd szerint, mint játékos tréfának, mely csak imitálni képes az emberi élet bemutatását.

A szerzői hang teremt tehát egy olyan elbeszélőt, aki valóban játéknak fogja fel saját életét. Így lesz a regény elbeszélője egy angyal, aki a második előbeszédben szólal meg, és ahol tulajdonképpen a mű tárgya a téma. A regény története az ő utolsó két életének a krónikája. A regény eme vállalt koncepciója avval a következménnyel járt, hogy az *Egy angyal önéletrajzi* nem nyújtja egy személyes, egyedi élettörténet jellemzőit. Mert igaz ugyan, hogy egyszerre két életutat is megismerünk a könyv lapjairól, de sokkal inkább az élet mint (elmesélhető) történet kap benne hangsúlyt, és nem a személyiség – a *Bildungsroman*ra jellemző – fejlődő, változó jellege. Vagyis a könyv nem egy személyiség alakulásának a krónikája, hanem sokkal inkább két ember kalandos életének a leírása, és így sokkal inkább hasonlít egy pi-

karezk regényre, mint önéletrajzra. Ráadásul hiába van két főszereplője is a műnek, ha a két élettörténet teljesen homogén elbeszélői hang közvetíti. Ez azt jelenti, hogy a két életutat nem a szereplők nézőpontjából ismerjük meg (hiába az egyes szám első személyű előadásmód), hanem egy felső, (fiktív) angyal-elbeszélő tolmácsolásában, mely szintén lehetetlenné teszi a két szereplő egyedi, személyes jellegének a felmutatását. Az *Egy angyal önéletrajzai* tehát sokkal inkább olvasható életrajzként, mint a cím sugallta önéletrajznak; és olyan életrajz, mely az egyéni, belső élet leírása helyett sokkal nagyobb figyelmet szentel a külső világ bemutatásának.

A megidézett két főszereplő (vagy alany), Johann Klarfeld és Józsa Berta egyes szám első személyben előadott életrajzát az emlékezés kényszerű híjja elő. A két élettörténet tehát egyfajta nyomként működik: az angyal-elbeszélő, akinek küldetése mindössze annyi, hogy „teret” adjon életeteknek, saját áttetszőségét akarja megszüntetni, jelet akar hagyni a világban. Paradox módon azonban ez csak úgy működhet, ha „mások” életét mondja el. A regény eme megoldása a „ki vagyok én?” kérdését tematizálja, és arra az irodalomelméleti problémára reflektál, hogy vajon egy (ön)életrajz mennyiben képes leírni egy ember életét: a szöveggé változott élettörténet mennyiben idegenedik el saját tárgyától? Véleményem szerint ezt próbálja meg kifejezni a regény elején található kettős előbeszéd, ahol az angyal-elbeszélő mellett van még egy felsőbb narratív szinten található, a szerző hangján megszólaló narrátor.

Az *Egy angyal önéletrajzai* két főszereplőjének életútját az emlékezés híjja életre. Csakhogy mivel elbeszélőnk jelen esetben egy angyal, a lépések és a nézőpont is emberfelettivé válnak. Így történhet meg, hogy a fiktív elbeszélő két utolsó (földi) életét kétszáz év és sok ezer kilométeres távolság választja el egymástól (nem is beszélve a nemi különbségről). Ekkor azonban felmerül az olvasóban a kérdés, hogy mért éppen e két életút válik érdemessé a megőrzésre? Mi az, ami e két embert összekapcsolja/összekapcsolhatja? Az idő- és térbeli különbségek ellenére meglévő hasonlóság, a minden korban ugyanolyan emberi viselkedés és jellegzetességek ismétlődése? Vagyis annak belátása, hogy az ember évszázadok alatt mit sem változott/változik? Vagy éppen ellenkezőleg: a történelmi, földrajzi és nemi eltérések hangsúlyozása éppen arra akarna rávilágítani, hogy minden, de minden megváltozott, és e változás megkerülhetetlen és döntő hatással van az emberre? Hogy tehát e két életrajz – és így a két személy különbözőségei a jelzései annak, hogy ezek – csupán eszközök a megváltozott világ bemutatásához?

A regény a két főszereplő életét tematikus és motivikus szinteken kapcsolja össze, vagyis a két életrajzot a hasonlóságok mentén illeszti egy-

máshoz. Olyannyira, hogy a regény fejezetei a két élettörténetet egymásba játsszák, és így a fejezetek nem csak, mint a (két) életrajz narratív folytonosságának széttördelőjeként, de azok változtatásaként is funkcionálnak. A két főszereplő, Johann Klarfeld és Józsa Berta évszázadokat átfogó hasonlóságait egy szóval az idegenség érzésének tapasztalatával lehet leírni. Ez az idegenségérzés, az emberi közösségből történő számkivetettség a regényben a szereplők (vélt vagy valós) zsidó származásához kapcsolódik. Johann Klarfeld édesapját a zsidó közösség kiveti magából, törlik a névsorból, és ezzel gyakorlatilag száműzik is körükből. Az apa megpróbál identitást váltani, több értelemben is átkeresztelkedik: áttér a lutheránus hitre, és nevét Saulról Nicolausra változtatja. Csakhogy egyáltalán nem biztos, hogy a múlt titkai ilyen könnyedén eltüntethetőek, hogy egy névcseré – amely ráadásul őrzi a régi név emlékét – elég lehet a múlt eltüntetéséhez. A „származás kötelez” – mondhatnánk az ismert mondást átírva: a zsidó ősök jelentik a kapcsolatot Johann és Berta között. Az 1944-ben született Bertát kezdetben külső megjelenése, kopaszra nyírt feje köti a zsidókhoz, hiszen „[a] kopaszság pedig, legalábbis én így gondoltam, valamiképp összefüggethetett azzal, hogy a faluban zsidó kislánynak kezdtek szólítani” (25). Csak később ismerjük meg Berta dédanyjának történetét és kapcsolatát Widder Salamonnal, a putnoki patikussal. A regény elbeszélője nem mondja ki egyértelműen, hogy Salamon lenne Berta vér szerinti dédapja (csak finoman sugallja), de ez a közösségben mint teljesen egyértelmű tény jelenik meg, hiszen „a falubeliek számára zsidó az apám is, ha egyszer a nagyapám a zsidó patikus fia volt” (60).

A regényben azonban nem csupán ez a vérségi, hasonlósági momentum kapcsolja Józsa Bertát a zsidósághoz. Sokkal fontosabb szerepet játszik az a piros fonál, melyet apja a zsidóktól elvett és összehordott holmik közül visz haza, és amely fonál(ból készült ruhák) végigkíséri a Józsa család generációit. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy ezen esemény kapcsán kronológiai zavar maradt a regényben. Az 1944. április 18-án történt fonallopás évének decemberében születik csak meg Berta. Így amikor tíz évvel később az apa elmeséli az ügyet, Berta sem a lopás idején, sem akkor nem lehet négyéves, mint ahogy azt az elbeszélő állítja a 41. oldalon.) Ez a piros fonál a vérségi kapcsolatnál is erősebben köti őket a zsidósághoz, hisz örök jelként emlékezteti a család tagjait a holokauszt áldozataira. A kezdeti idegenkedés után („Hogyan adhatta anyámra annak a kislánynak a halálát? És miért hagyta, hogy anyám rám adjam?” (42) tehát a fonál az összetartozásnak, a múlt felvállalásának és elfogadásának plasztikusan szép metaforája lesz. Összeköt sorsokat, múltakat, generációkat.

Az apa tehát hiába zsidó (illetve a falu annak tartja) – „[h]ozzájuk képest zsidó volt. Egy kicsivel zsidóbb, mint ők” (43), az igazi választóvonalat közte (és családja), valamint a falu lakossága közé rendőr mivolta húzza meg. A faluban ő a hatalom képviselője, nem tartozik a közösséghez, foglalkozása révén nem saját egyéniségét, hanem az államot jeleníti meg. A házuk – melyet az állam biztosít nekik – bejárata fölötti vörös csillag a család társadalomkivüliségét jeleníti meg: „E jel tudatta, hogy a ház valójában nem tartozik a faluhoz, egy távoli hatalom küldöttje, ha nem is oly távolié, hogy akár egyetlen pillanatra meg lehetne feledkezni róla, elég távolié ahhoz, hogy küldöttje e távoli hatalomhoz se tartozzék. Egyszóval afféle senkiföldjén éltünk, nemcsak apám, hanem anyám és én is...” (139).

Mint ahogy azt írásom elején már említettem, az *Egy angyal önéletrajzai* sok tekintetben hasonlít a pikareszk regényre. Különösen igaz ez Johann Klarfeld életének leírására, mely a személyiség bemutatása helyett a történetmesélésre helyezi a hangsúlyt. Az elbeszélő, aki jelen esetben a regény fikciója szerint maga Johann lenne, célja a minél színesebb, minél érdekesebb történetek előadásában fogalmazható meg. A történetek, a „mese” itt olyan kiemelkedő pozícióhoz jut, mely minden másnál fontosabbá teszi, „[m]ert a leghosszabb életű ember az, aki a legtöbb történetet hallotta” (71). Így tehát Johann saját életét és vándorlásait, mint izgalmas kalandok sorozatát írja le, és többek között így próbál meg ismeretségeket szerezni. Az emberi kalandok sorozata által alkotott élettörténet tehát az a forma, melyben feltárul Johann élete; „[é]s mivel a történetek azért vannak, hogy terjesszék őket...” (113), saját életrajzába beilleszti, elmeséli del Filato úr életét is. Kettejük találkozásával, de még inkább del Filato úr életének elmesélésével sorsuk, életük (és így egy ponton életrajzuk is) végérvényesen összefonódott. Johann része lett az ő életének, ahogy del Filato is részévé vált Johann életrajzának. A történetek ilyen kiemelt pozíciója (a regény fikciója szerinti történetmesélő) Johannt az eggyel magasabb szinten lévő angyal-elbeszélőhöz teszi hasonlóvá, mivel a regény magyarázata szerint az angyalok azok, akik „egyedül ők vannak otthon az időben, és telibe-szélük háborúkkal és házasságokkal, csalásokkal és csalódásokkal” (76). Ez is azt támasztja alá, hogy a két élettörténetet egy felsőbb, mindentudó pozíciót elfoglaló (angyal)elbeszélőnek kell tulajdonítani.

Csakhogy a könyvben számtalan olyan történelmi és kulturális utalás van, mely ellentmond a fikción belüli magyarázatnak, mely az életrajzok megszületését éppen az emlékezés kényszerének tulajdonítja. Ezt az ellentmondást a regény vége oldja fel, ahol kiderül, hogy az életrajzokat Berta írta, ő az, aki „beszéltem és láttam, ha mást nem is, legalább két arcot, melyeket összeillesztettem, mert összetartoznak” (233). Itt nyer értelmet

az a hasonlóság, mely a Berta szobafalán lévő kép és a Johann által átélt „színházi előadás” és környezete között fennállt. A korábbi fikatív elbeszélők eltűnnek, hogy végül is Berta hangján halljuk a regény utolsó gondolatait életről, halálról, felejtésről és emlékekről, a múlttól és a jelenről. Az életrajzok tehát egyszerre voltak bizonyos értelemben önéletrajzok is, de ugyanakkor a képzelet termékei is: mese két korról és benne két emberről; a világról, mely nem otthona többé az embernek, de amelyet a képzelet segítségével otthonunkká varázsolhatunk.